Digitális Állampolgárként elektronikusan aláírta: PALÁGYI TIVADAR

EGEDI-KOVÁCS EMESE

L'ÉDITION CRITIQUE DU CODEX ATHON. IVIRON 463

(BARLAAM ET JOASAPH, EDITIO PRINCEPS)

című akadémiai doktori értekezésének bírálata

Készítette : Palágyi Tivadar, ELTE Romanisztikai Intézet

BEVEZETŐ

A disszertáció témája három-négy szakterületet ölel fel: egyszerre foglalkozik bizánci görög filológiával, középkori francia filológiával, középkori történelemmel, sőt művészettörténeti vonatkozások is szerepelnek az egyik legérdekesebb fejezetben. Első látásra azt lehetne gondolni, hogy a Barlám-történet ófrancia változatának kritikai kiadása csapatmunkát igényel, hiszen mindezen diszciplínák magas fokú ismeretére van szükség ahhoz, hogy a szöveg első részleges kiadójának, a 19. századi nagy romanisták egyikének, Paul Meyer-nek a nyomába érhessünk. Egedi-Kovács Emese azonban hosszú évek szívós munkájával meggyőz minket arról, hogy van helye az interdiszciplinaritásnak egy ilyen nehéz és kockázatos szakterületen is. Érezhető a dolgozatból, hogy a hiányos, sokszor alig olvasható szöveggel való hosszas foglalkozás során mint vált az egyre áttekinthetőbbé és érthetőbbé a disszertáns számára. A már korábban publikált részeredmények is arra utaltak, hogy számos újdonság és érdekes felfedezés vár ránk a dolgozat olvasása során.

ÁLTALÁNOS ÉSZREVÉTELEK

A legnagyobb tudományos szenzáció a szöveg datálása. Az eddigi hipotézisekhez (Meyer[1], Agrigoroaei[2]) képest 130 évvel datálja korábbra az ófrancia szöveg keletkezését, és ehhez paleográfiai, filológiai és történelmi érveket is hoz. Alulírottnak franciásként a latin plus-quam-perfectum továbbélő alakjai voltak a legmegdöbbentőek, hiszen eddig úgy tudtam, hogy csak a legkorábbi hagiográfiai szövegekben lehet ezekkel elszórtan találkozni. Még ha nem is vagyok róla meggyőződve, hogy valamennyi idézett archaikus alak valóban a plus-quam-perfectum továbbélése, jónéhány esetében úgy tűnik, hogy tudományos novummal állunk szemben. Emellett az 1070-1075. közötti datálás azért is megy szenzációszámba, mert alig

[1] P. MEYER, « Fragments d'une ancienne traduction française de Barlaam et Joasaph faite sur le texte grec au commencement du treizième siècle », In : *Bibliothèque de l'École des chartes*, vol. 27, t. II, Librairie A. Franck, Paris, 1866, p. 313-334.

[2] V. AGRIGOROAEI, « La datation du Barlaam français du Mont Athos (à propos d'un article récent) », Annales Universitatis Apulensis, Series Historica, Department of History, Archeology and Museology, University of Alba Iulia, 20/1 (2016), p. 153-164.

maradtak fenn ófranciául szövegek ebből a korból, és főleg nem prózában. Az ófrancia szöveg írásképe és ebből kikövetkeztethető hangzása alapján első látásra nem tűnik olyan réginek, hiszen az 1040-re datált *Vie de Saint Alexis*-ben folyamatosan *vide* van *vie* helyett, a participium végződése is következetesen mássalhangzós : *Com bone peine, Deus, e com bon servise /Fist cil sainz om en ceste mortel vide ! /Quer or est s'aneme de glorie replenide :/Lor compaignie fut bone et onorede :/Par cel saint ome sont lor anemes salvedes*. A *vide, replenide, onorede, salvedes*-hez hasonló fonetikai archaizmusokat nem találunk ugyan a Barlaam-szövegben, ugyanakkor érdekes archaikus vonás az előrehelyezett participium perfectum : 112r (111r) πάντα ἀποτιθέμενοι καθαροὶ τὰς ψυχάς, ἄρτιοι τὰ σώματα τῆς θείας ἀνήρχοντο κολυμβήθρας, θεραπείαν τρυγήσαντες ψυχῶν τε ὁμοῦ καὶ σωμάτων. *E a purifiees armes e a ratemprés cors revenoient des seins fons*. A görög accusativus relationis-t (καθαροὶ τὰς ψυχάς, ἄρτιοι τὰ σώματα) ófranciául a -val, -vel jelentésű *a* elöljárószóval és germánosan vagy latinosan ? előrevetett participiumokkal (*a purifiees armes e a ratemprés cors*) fordítja le, ami kifejezetten archaikus vonásnak tűnik. Érdemes lenne egyéb ilyen fordulatokat is kimazsolázni a szövegből, ha vannak. A szöveg datálásával kapcsolatban hasznos lenne Agrogoaei érvelését[3] részletesebben ismertetni és cáfolni. A dolgozat jelen formájában csak a 97. lábjegyzetben utal a 13. századi datálás mellett érvelőkre, de nem részletezi álláspontjukat.

A palegorafiai gondosságra jó példa a 46.o.: *En général, il s'agit d'une belle minuscule de transition (tardo-carolingienne / prégothique), soignée et professionnelle, caractérisée par d arrondi (absence absolue de d droit), s droit, quelques s ronds* stb. Érdekes meglátás a görög-francia közvetlen fordítással kapcsolatban (amely még a reneszánsz korában sem volt magától értetődő Jacques Amyot Plutarkhosz-fordítása előtt) a 48.o: « crier a ces gens le preechement de sauveté », ahol a « κηρύττω » nyomán a « crier » igét használja a szöveg szemben a latin « predicare »-val.

Az 54.o. meggyőzően elemzi a görög-hellén népnév problematikáját, és érdekes hapaxra bukkan a vizsgált ófrancia szövegben.

Imponáló a szerteágazó és soknyelvű bibliográfia magabiztos használata. Itt különösen örömteli, hogy nem szorítkozik a francia és angolszász szakirodalomra, hanem a filológia anyanyelvének, a németnek is jelentős szerep jutott. Minden elismerésem tehát e gigászi munkának és alkotójának. Az alábbiakban pontokba szedve mutatok rá továbbgondolandó vagy esetleg kiegészítendő részekre, melyeket a dolgozat olvasása folyamán találtam.

[3] V. AGRIGOROAEI, « La datation du Barlaam français du Mont Athos (à propos d'un article récent) », *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, Department of History, Archeology and Museology, University of Alba Iulia, 20/1 (2016), p. 153-164.

FILOLÓGIAI TERMÉSZETŰ MEGJEGYZÉSEK

1.Technikai szempontból érdemes volna az eddig hozzáférhető két részleges szövegkiadással összevetni a mostani kiadást, tehát bemutatni, hogy a Paul Meyer, ill. Vladimir Agrigoroaei által kiadott szövegrészletekhez képest milyen új olvasatok szerepelnek a disszertáns művében. Így *pars pro toto* könnyebb lenne megítélni az itt tárgyalt kritikai kiadás újdonságát is. Egy Egedi-Kovács Emese által hosszasan elemzett rész szerepel Meyernél is : *Amelei avoit a num cil qui estoit devant les autres. Une fois avint qu'il virent deus [homes.] Li uns estoit m[esiaus] e li autres av[ogles.]* Ebből Paul Meyer (1866 :324) csak ennyit tudott kiolvasni : *Amelei avoit a num estoit devant les autres. Une fois avint qu'il [...].* (Agrigoroaei olvasatához nem fértem hozzá.) Ha hozzátesszük, hogy a kiváló filológus és paleográfus Paul Meyer a Dreyfus-perben írásszakértőként jeleskedett, és bebizonyította, hogy a hazaárulást bizonyítani hivatott cetli nem Dreyfus keze írása[4], akkor láthatjuk, hogy igen magasra tette a mércét a jelölt, amikor újra elővette a Paul Meyer által részben kisilabizált szöveget, és jócskán többet tudott belőle kiolvasni.

2. A Barlaam-szöveg görög változatát néhány helyen modern francia fordításban is közli a disszertáns, de ezeket a fordításokat saját bevallása szerint a hosszabb verzió angol fordítása alapján készítette.[5] Ez néhol zavart szül az egyes szövegváltozatok között, mert a disszertáció fő témáját képező görög Barlaam-szöveg nem egyezik minden ponton az angol fordítás alapjául szolgáló változattal. Így az alábbi görög szöveg vége hiányosnak és hibásnak tűnik, értelme pedig emiatt nem egyezik a teljes és helyes szöveg alapján készült modern fordítással : ff. 77v -78r : Ἐγώ, βασιλεῦ, προνοίᾳ θεοῦ ἦλθον εἰς τὸν κόσμον· καὶ θεωρήσας τὸν οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ἥλιόν καὶ σελήνην καὶ τὰ λοιπά ἐθαύμασα τὴν διακόσμησιν τούτων. Ἰδὼν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα ὅτι κατὰ ἀνάγκην κινεῖται, **συνῆκα τὸν κινοῦντα καὶ διακρίνων τὸ εἶναι· πᾶν γὰρ τὸ κινοῦν ἰσχυρότερον τοῦ διακρατουμένου ἐστίν**. (Egedi p. 39)

[Par la providence de Dieu, ô roi, je suis venu au monde ; et lorsque j'ai contemplé le ciel, la terre et la mer, le soleil et la lune, ainsi que les autres corps célestes, j'ai été émerveillé

[4] Alberto Limentani : « Paléographie, épopée et affaire Dreyfus ». Quelques remarques sur le thème : Paul Meyer et les Chansons de Geste, IN *Au carrefour des routes d'Europe : la chanson de geste. Tome II*, Presses universitaires de Provence, p. 815-842.

[5] 92.o.: „Pour la traduction française des passages cités, je me suis fondée sur la traduction anglaise de Woodward et Mattingly, qui s'appuie sur la version longue en grec du roman de Barlaam et Josaphat (In : Barlaam and Ioasaph, Henderson [éd.], op. cit.)

par leur bel ordre. Et, lorsque j'ai contemplé le monde et tout ce qu'il contient, comment il est régi par des lois, **j'ai compris que celui qui le fait bouger et le soutient est Dieu. Ce qui fait bouger est toujours plus fort que ce qui est bougé[6], et ce qui soutient est plus fort que ce qui est soutenu**. Ez a francia passzus az *Apológia* eredeti szövegének a fordítása, ahol ez áll : **συνῆκα τὸν κινοῦντα καὶ διακρατοῦντα εἶναι θεόν· πᾶν γὰρ τὸ κινοῦν ἰσχυρότερον τοῦ κινουμένου, καὶ τὸ διακρατοῦν ἰσχυρότερον τοῦ διακρατουμένου ἐστίν.**[7] Fontos lenne a 77. folión található szöveg hiányos és hibás voltára rámutatni. Érdekes lenne azt is megvizsgálni, hogy a hibás görög szövegből jutott-e el ide az ófrancia fordító, vagy valamilyen más szövegváltozat is rendelkezésére állt.

3. Apró figyelmetlenség csupán az alábbi, ahol a görög szövegben nem szerepel az utolsó tagmodat, szemben a francia fordítással: (Egedi 41.o.): f. 77v : Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ναχὼρ τὸν μὲν ῥήτορα ἐκεῖνον οὐδ' ὅλως ἀποκρίσεως ἠξίωσε· κατασείσας τὸ πλῆθος τῇ χειρὶ σιγᾶν, ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ (…) ἃ οὐ προσέθετο εἰπεῖν, ἐκεῖνα λελάληκε. [Alors Nachor répondit, sans même daigner répondre à son interlocuteur. Il fit signe à la foule de se taire, ouvrit la bouche (…) et dit ce qu'il n'avait pas l'intention de dire, **s'adressant ainsi au roi**.] Hiányzik a görög szövegből a vége (**καί φησι πρὸς τὸν βασιλέα**). Ugyanennek a résznek az ófrancia kiadásában ezt találjuk : Je sire rois par porvëance de Deu sui venus **es** munde e ai esguardé le ciel e la terre e la mer le soleil e l[a lune] e les autres criatures e me sui mervellés de lor creacium. Valószínűsítem, hogy *es munde* helyett *el munde* a helyes olvasat.

4. Kardinális pont a latin plus-quam-perfectum továbbélésének kérdése, mert ha valóban rendszeresen találkozunk vele ebben a szövegben, az mindenképpen alaposabb vizsgálatot érdemel, és fontos érv lehet a korábbra datálás mellett is. Véleményem szerint további vizsgálatot igényel némelyik idézett igealak :

A)f. 74v : Quant il ot faite ceste humble e doce oroisun ses cuers furet […]sai plus vigoros e pardura en prieres tote la nuit.

Οὕτως εὐξάμενος θείας ἤσθετο παρακλήσεως τῇ αὐτοῦ ἐπιφοιτησάσης καρδίᾳ, καὶ θάρσους πλησθεὶς εὐχόμενος ὅλην διετέλεσε τὴν νύκτα.

Nemcsak a fenti görög mondat lenne kiválóan használható az aoristos különbözö aktív, mediális és passzív formáinak a begyakoroltatásához, de a francia szöveg is úgy tűnik, hogy

[6] Elegánsabb itt a mouvoir igét használni, főleg a passzív alakban: *ce qui est mu*:

[7] *Texts and Studies, Contributions to Biblical and Patristic Literature,* ed. J. Armitage Robinson (Cambridge, 1891), p. 100.

három különböző igeidőt használ itt : a passé antérieur (*ot faite*) után következik az indicatif passé archaïque-nak is nevezett múlt idő (*furet*), mely valóban a latin plus-quam-perfectum továbbélésének tűnik (*furet*). Ezt követi egy „szabályos" passé simple (*pardura*). A *furet*-nek nem lehet plus-quam-perfectum értelme, hiszen éppen megelőzi egy szabályos passé antérieur (*ot faite*). Úgy tűnik, hogy felváltva használhatták a szabályos passé simple mellett.

Ugyanakkor a szótárak tanúsága szerint az indicatif passé archaïque egyes alakjai többé-kevésbe egybeeshetnek a conditionnel présent alakjaival: lásd *avreit* (cond. pr.) ill. *avret* (passé arch.). Ezért óvatosabb lennék az alábbi mondat igealakjainak a meghatározásával:

B)f25 : Coment Deu[s] perdi le m[un]de par le [deluge] Pur les pech[és] Deus perdret [toute] la terre e perdr[et] e tueret toutes [criatures] qui a vie. Un [seul] juste trova [en ceste] lignie. Cestui o sa femme e ses enfans sauva en l'arche. E celui ramena en la terre

Ὡς ἐντεῦθεν διακόψαι τὴν πολλὴν τῆς ἁμαρτίας φορὰν βουλόμενος, ὁ θεὸς κατακλυσμὸν ἐπήγαγε τῇ γῇ, ἀπολέσας πᾶσαν ψυχὴν ζῶσαν· ἕνα δὲ μόνον δίκαιον εὑρὼν ἐν τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, τοῦτον σὺν γυναικὶ καὶ τέκνοις ἐν κιβωτῷ τινι περισώσας μονώτατον εἰς τὴν γῆν κατέστησεν.

A *perdret* lehet valóban egy archaikus múlt idő, de gondolhatunk akár egy feltételes módban álló futur dans le passé igealakra is, mely szándékot fejezne ki. Erre utalhat a görög βουλόμενος. Lásd *Chanson de Roland*, 597 (éd. L. Gautier), ahol feltételes jelentése van ennek az alaknak : *Dunc perdreit Carles le destre braz de l' cors* (Károly elvesztené testének jobb karját, azaz képletesen Rolandot). Igaz, hogy a görög mondat második része befejezett tényként kezeli az aoristosban bekövetkezett világvégét : ὁ θεὸς κατακλυσμὸν ἐπήγαγε τῇ γῇ, ἀπολέσας πᾶσαν ψυχὴν ζῶσαν. A görög szöveg mindkét olvasatot lehetővé teszi, hiszen a διακόψαι τὴν πολλὴν τῆς ἁμαρτίας φορὰν βουλόμενος szándékot jelez, míg a κατακλυσμὸν ἐπήγαγε τῇ γῇ, ἀπολέσας πᾶσαν ψυχὴν ζῶσαν a befejezett tényt közli.

C)A 26r lapon található archaikus igealakoknál is felmerülhetnek bizonyos kétségek.

26r Πληθυνθέντων δὲ αὐτῶν ἔθνη Αἰγυπτίων κατεδουλώθησαν· ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἐκεῖθεν Μωυσῆς καὶ Ἀαρών, ἄνδρες ἅγιοι καὶ προφητείας χάριτι δοξασθέντες, οἳ καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἀξίως ἐκόλασαν, καὶ τοὺς Ἰσραηλίτας – οὕτω γὰρ ὁ λαὸς ἐκεῖνος ἐκέκλητο – διὰ ξηρᾶς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν διήγαγον

A görög mondat itt kétértelmű nyelvtanilag, hiszen a 102. lábjegyzetben variánsként említett logikai alany (complementum agentis) ἔθνει esetén fölösleges a genitivus absolutus (Πληθυνθέντων δὲ αὐτῶν), hiszen mindkét tagmondat alanyai a zsidók. (Ha ἔθνη az olvasat, akko viszont a mondat értelmetlen - és a semleges nemű főnév igéjének többe száma miatt nem klasszikusan szabályos - hiszen nem az egyiptomiak kerültek fogságba, hanem éppen a

megszaporodott zsidók.) Ebből a kissé nehézkes görög mondatból születik egy nem kevésbé problémás ófrancia fordítás :

Sa lignie [qui s]e muteplia [en la te]rre d'Egipt[e de]vinrent se[rf.69] De là les enc[or] delivreret70 [par Moy]ses e Aaron h[ome] seint e plein [de gra]ce de profecie [e glori]eus e les egip[tiens] tormenta as[sez] e ceaus d'Irrael71 [cond]ura72 parmi la roge mer73 e pharaon e les egiptiens perdi que les aigues retornerent e les [tu]erent

Felmerülhet, hogy a görög eredetihez hasonlóan Mózes és Áron a második mondat elejének alanyai, ebben az esetben a *delivreret* lehetne a passé simple többes harmadik személye (*delivrerent*), amennyiben elhagyjuk a passzív szerkezetre utaló zárójeles «par » előljárószót. Ezt megerősítheti a *seint* és a *plein* többes számú cas sujet alakja, amely a két szent férfiú mondatalanyi voltára utalhat A továbbiakban azonban egyes számra vált a mondat, mintha Isten venné át az irányítást, szemben a görög szöveggel, ahol a mondat második részében a kezdeti kissé meglepő egyes szám (ἐξήγαγε) után két többes számot találunk (ἐκόλασαν, διήγαγον).

D)Ἀναστάντες δὲ πάλιν καὶ τὰς νυκτερινὰς πληρώσαντες εὐχάς, τῆς πνευματικῆς μετὰ τὴν εὐχὴν ἥπτοντο ὁμιλίας, λόγους σωτηρίους καὶ τῆς οὐρανίου πεπληρωμένους φιλοσοφίας παρ' ὅλην διεξερχόμενοι τὴν νύκτα, ἕως ὄρθρος αὐτοὺς τῶν συνήθων αὖθις μνησθῆναι εὐχῶν πεποίηκεν.

128r Puis se [leve]rent e parfirent [lor] orisuns de la nu[it e] quant orent […] lor proieres ob[…] cum espirituel s[…] samblerent en p[…]lés de sauveté e [plei]nes de celeste filo[sofie.] Einsi **paseret461** la [nuit] duc as matines […] e quant ce unt la[… par]firent lor oroisun […] qu'il avoient a cu[stu]me.*

461. lábjegyzet : « résidu du PPQ latin ». A *passer* ige intranzitív használata kevésbé tűnik meggyőzőnek ezzel az igével az adott szövegkörnyezetben : *parfirent lor orisuns* kétszer szerepel, és a kettő között helyezkedig el az *einsi paseret la nuit*, ahol a *passer* ige tranzitív jelentése valószínűbb. Így többes szám harmadik személyű passé simple-t lehet feltételezni (*paserent la nuit*), amit a görög szöveg is sugall, hiszen ott is tranzitív szerkezet van : παρ' ὅλην διεξερχόμενοι τὴν νύκτα.[8]

5. 77.o. Érdekes feltételezés, hogy az Ἀμέλει tulajdonnévként való félrefordítása szándékos szójáték lenne a francia fordító részéről : Ἀμέλει οὑτωσὶ τὰς προόδους ποιουμένου εἶδεν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, κατὰ λήθην τῶν ὑπηρετῶν, ἄνδρας δύο, ὧν ὁ μὲν λελωβημένος ἦν,

[8] Anglade : *Grammaire élémentaire de l'ancien français*, 1931 : Il a existé pour ce verbe un reste du plus-que-parfait latin : *furet* (de *fuerat*), il avait été ; on a de même *avret*, de *habuerat* ; ces formes (et quelques autres) sont d'ailleurs très rares.

τυφλὸς δὲ ὁ ἕτερος. f. 15r : Amelei avoit a num cil qui estoit devant les autres. Une fois avint qu'il virent deus [homes.] Li uns estoit m[esiaus] e li autres av[ogles.] Úgy vélem, hogy egyáltalán nem biztos, hogy az Ἀμέλει szónak a klasszikus szövegekben Platónnál vagy Arisztofanésznél valóban előforduló határozószói értelmét feltétlenül ismerte volna a francia anyanyelvű fordító, hiszen a Szentírásban (*Tim I, 14*) csak egyetlen egyszer fordul elő, akkor is szabályos igei formában és értelemben, jól felismerhetően az előtte álló tagadószónak köszönhetően: [14]μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας. *Szent István Társulat* fordítása: *Ne hanyagold el magadban a kegyelmet stb.* A görög mondat azért sem egyértelmű, mert nem „szabályos" a genitivus absolutusa, hiszen a két tagmondat alanya azonos. Ezt Ragon nyelvtana (E. Ragon: *Grammaire grecque*, Paris: Gigord, 219.o.) megengedi ugyan, de nem hoz rá példát. Az *Apostolok Cselekedetei*-ben (21.34) van rá egy példa: ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐπεφώνουν ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυναμένου δὲ αὐτοῦ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν. És Máté Evangéliumában (1,18) is: [18]Τοῦ δὲ [Ἰησοῦ] Χριστοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν. Μνηστευθείσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου.[9] Ezzel együtt megzavarhatta fordítót ez az indokolatlan genitivus absolutus, és ezért feltételezhette, hogy az első tagmondat alanya Amélis, a másodiké pedig valaki más.

6. 85.o.: Ξίφει δὲ κυνοτρόπως τοῦ ἀληθῶς κυνολέοντος τῷ θανάτῳ προσομιλήσαντος καὶ Θεοδότου πρὸς ᾅδην χωρήσαντος Μιχαὴλ ὁ τραυλὸς τοῦ μὲν τὴν βασιλείαν, τοῦ δὲ τὸν θρόνον Ἀντώνιος μοναχὸς μονῆς τῶν Μητροπολιτῶν ἡγούμενος διεδέξατο, Πέργης τῆς Παμφυλίας προγεγονὼς καθῃρημένος ἐπίσκοπος172 . [Après avoir été terrassé par l'épée du véritable chien-lion, Theodotos rejoignit la mort comme un chien galeux et partit pour les enfers. L'empire du premier fut repris par Michel le bégayeur, et le trône du second fut repris par Antoine, chef des monastères épiscopaux, anciennement évêque nommé de Perga en Pamphylie.] Itt pontatlan a fordítás, mert a két genitivus absolutus két különböző személyre utal : egyrészt a kutyaoroszlánt (a képromboló V. Leó császárt, τοῦ ἀληθῶς κυνολέοντος) érte el a halál (τῷ θανάτῳ προσομιλήσαντος) kutya módra (κυνοτρόπως) kard által (ξίφει), másrészt (καὶ) pedig Theodotos (Θεοδότου) képromboló patriarcha távozott az alvilágba (πρὸς ᾅδην

[9] Összesen 5-6 ilyen eset lehet a Bibliában (Phillip Marshall : « An Analysis of the Function of Greek Anarthrous Participles in Oblique Cases », *Houston Baptist University SBL Paper*, Nov 2015, Atlanta, Biblical Greek Language and Linguistics Section)

χωρήσαντος). Így már logikusabb, hogy V. Leó császár birodalmát (τοῦ μὲν τὴν βασιλείαν) Michel le Bègue, azaz Dadogó Mihály örökli, Theodotos trónját pedig (τοῦ δὲ τὸν θρόνον) Antónios örökli.

7. 87.o.: f. 83v : Ταῦτα ὡς διεξῆλθεν ὁ Ναχώρ, ὁ μὲν βασιλεὺς τῷ θυμῷ ἠλλοιοῦτο, οἱ δὲ ῥήτορες αὐτοῦ καὶ νεωκόροι ἄφωνοι ἵσταντο, μὴ δυνάμενοι ἀντιλέγειν ἀλλ᾽ ἢ σαθρά τινα καὶ οὐδαμινὰ λογύδρια. f. 83v : Ta]ntost cum [Nacor] en [fu]t parti li ro[is fu]t si iriés qu'il [mu]oit tos e si ret[orien] e si faus pru[dome f]urent si abau[bi que n]ule rien [ne] porent respon[dre] e si cum s'il fusent […]ens e a nient. [Après que Nachor eut dit tout cela, le roi fut déformé par la colère, et ses orateurs et ses serviteurs du temple restèrent silencieux, car ils ne pouvaient le contredire, n'étant capables que de discours vains, insignifiants et creux.] Itt világossá kell tenni, hogy a modern francia szöveg a görög fordítás, és nem az ófrancia értelmezése. Valójában szükséges volna itt értelmezni az ófrancia szöveget is, mert sem a „muoit" nem teljesen vilgos (elnémította az embereit?), sem a „fut parti" nem világos: a διεξῆλθεν félrefordítása lenne?

8. 100.o.: ff. 43r -43v : Δεύτερος δὲ φίλος κέκληται γυνή καὶ τέκνα καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς τε καὶ οἰκεῖοι, ὧν τῇ προσπαθείᾳ κεκολλημένοι δυσαποσπάστως ἔχομεν, αὐτῆς τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἕνεκεν τῆς αὐτῶν ὑπερορῶντες ἀγάπης· οὐδεμιᾶς δέ τις ἐξ αὐτῶν ἀπώνατο ὠφελείας τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου, ἀλλ᾽ ἢ μόνον μέχρι τοῦ μνήματος συνοδεύουσιν· εἶτ᾽ εὐθὺς ἐπαναστραφέντες τῶν ἰδίων ἔχονται μεριμνῶν καὶ περιστάσεων, οὐκ ἔλαττον λήθῃ τὴν μνήμην, ἢ τὸ σῶμα τοῦ ποτὲ προσφιλοῦς καλύψαντες τάφῳ. [Par le deuxième ami est signifié notre femme et nos enfants et le reste des parents et des connaissances, auxquels nous sommes passionnément attachés et dont nous nous arrachons difficilement, négligeant notre âme et notre corps pour l'amour d'eux. Mais l'homme n'a jamais pu en tirer aucune aide à l'heure de la mort, si ce n'est qu'ils l'accompagneront et le suivront jusqu'au sépulcre, puis les retournant aussitôt chez eux, ils s'occuperont de leurs propres soucis et affaires, et enterreront sa mémoire dans l'oubli car ils ont enterré son corps dans la tombe.

Itt a modern francia fordítás pontatlan : εἶτ᾽ εὐθὺς ἐπαναστραφέντες (tout de suite après être rentrés chez eux) τῶν ἰδίων ἔχονται μεριμνῶν καὶ περιστάσεων (ez a rész maradhat : ils s'occupent de leurs propres soucis et affaires), « n'ayant pas moins (οὐκ ἔλαττον) recouvert (καλύψαντες) la mémoire (τὴν μνήμην) par l'oubli (λήθῃ) que le corps (ἢ τὸ σῶμα) par la tombe (τάφῳ) de celui qu'ils aimaient auparavant (τοῦ ποτὲ προσφιλοῦς) » A chiazmus (**λήθῃ** τὴν μνήμην, τὸ σῶμα **τάφῳ**) miatt elsőre nehezen átlátható és modern franciára csak nagy

nehézségek árán lefordítható mondatot nem véletlenül egyszerűsítette le és egészítette ki a fantáziája szerint az ófrancia fordító.

9. οἶδα γάρ ἀκριβῶς μὴ τὸν θειότατον εἶναι Βαρλαάμ, ἀλλὰ Ναχὼρ τὸν ἀστρολόγον. Καὶ θαυμάζω πῶς ἔδοξεν ὑμῖν τὴν τοιαύτην ὑποκριθῆναι ὑπόκρισιν καὶ τοσαύτῃ ἀμβλυωπίᾳ νομίσαι περιβαλεῖν με μέσης ἡμέρας, ἵνα λύκον δέξωμαι ἀντὶ προβάτου.

Je [sai cer]teinement bien que [vos] n'estes pas li dignes Barlaam eins estes Nacor li austrologues e je me merveil coment vos avés eu volenté de tel jugement desraignier en tel maniere e hui emmi jor me cuid[iés] metre en tel puint que je receüse le leu enlui de berbis

A 289. lábjegyzet azt sugallja hogy az *enlui* az *enlier* ige participiuma (*enduire* jelentéssel). Feltételezem, hogy *en liu*-nek kell olvasni, ami jobban megfelel a görög *ἀντὶ*-nak is. (Lásd Greimas, 265.o. : en lieu de, el lieu de : à la place de, a lieu variánsai: *lieu, liu, lue, leu.*) Tehát *farkast látok (képzelek, fogadok el) bárány helyett*.

10. f85 Érdemes lenne kitérni a születőben levő ófrancia szintaxisra is, hiszen nem egy görög összetett mondat alaposan próbára tette a fordítót : Ἐγὼ δὲ ἐσπούδασα ἀγαγεῖν σε μετ' ἐμοῦ δυοῖν ἕνεκα· ἵνα μὴ κατὰ μόνας ὁ βασιλεὺς λαβών σε τιμωρήσηται ἐφ' ᾧ οὐ τὰ καταθύμια αὐτοῦ ἐφθέγξω, καὶ ἵνα τὴν χάριν ταύτην, ἣν σήμερον εἰργάσω, ἀνταμείψωμαι.

E por ce je me hastai de vos amener av[oc moi] fol. 85v (84v) [car je **pe]nsoie** que li rois ne vos prene quant vos seriés seuls e que ne il ne vos tormentast por [ce q]ue vos aviés mostré ceste raisom e vos voel guerredoner la pruece que vos avés [fait]e

Itt látjuk a célhatározói mondat szerkesztésének nehézségeit az ófranciában. A fordító inkább okhatározói mondatot választ, és kihagyja az első tagmondatból a két ok említését. Érzésem szerint itt nem a *penser* ige, hanem egy *craindre*-hez hasonló ige lenne logikus, de nincs rá javaslatom, hogy mi állhat ott. A görög participiális szerkezetet (λαβών) mellérendeléssel helyettesíti (*e que*), ahol furcsa az egymás után következő jelenidejű, majd imperfektumos kötőmód (*prene* vs. *tormentast*). Érdekes, hogy a göröghöz képest sokkal szigorűbb igeidőegyeztetést hajt végre mind a második kötőmód (*tormentast*), mind az előidejűséget kifejező plusquamperfectum (*vos aviés mostré*) esetében. A második célhatározói mellékmondatot (*ἵνα ἀνταμείψωμαι*) mellérendeléssel és módbeli segédigével helyetteíti (*voel geurredoner*). Feltűnő a kötőmódos alárendelt mellékmondatban a *ne explétif* használata, mely megegyezik a mai elegáns francia nyelvhasználattal. Érdekes a *χάριν* helyettesítése a főleg katonai értelemben használt *pruece* szóval is.

A következő részlet is jó példa a célhatározói mellékmondat kiváltására módbeli segédigével (*Il ne voloit que*) és új mondattal, valamint a kötőmódbeli igeidőegyeztetésre (*trovast, semast*) és a *ne explétif*-re.

f95 Il ne v[oloit que] li enemis s[un arme trova]st unques oiseus331 e v[ide e n'i] semast ens[i] les males p[ensees] e qu'il ne tr[oblast] la netee de s[un cons]cience.

ὅπως μὴ ἄνετον ὁ ἐχθρὸς εὑρὼν τὴν ψυχήν λογισμοὺς αὐτῇ πονηροὺς ῥᾳδίως ὑποσπείρει καὶ τὸ καθαρὸν ἐπιθωλώσῃ τῆς διανοίας.

11. Végezetól néhány apróbb megjegyzés, elütés, melyek kijavítását megfontolásra ajánlom.

59.o.: f. 14r : Coment li filz l[i rois] conplein[t sun] pere de ce qu'il [fist …]!

A király itt birtokos esetben kell, hogy álljon, tehát valószínűbba „li filz le roi" olvasat, bár az francia főnévragozás nem következetes, egy lassan széteső rendszerről van szó.

69.o Ὁ Ἰωάσαφ θάπτων τοῦ Βαρλαὰμ τὸ τίμιου (*τίμιον*) καὶ ἅγιον λείψανον.

71.o.: De (*des ?*) letras (*letres ?*) del roi qui devine (*devise* ?) tuer tot cristiens

83.o. Si l'on remplace (*complète*?) la lettre n qui précède le mot leu dans le texte en ancien français par chien, on obtient la traduction littérale du mot grec κυνόλυκος (chien leu) :

89.o.: la langue ayant été (*étant*) encore à ses débuts, l'orthographe était une notion inexistante.

97.o.: le mot ἀκαθαρσία ('non purifié', 'impur') *impureté*

98.o.: parfaites [li d]esirs

Érdemes szólni a főnévragozás állapotáról: *li* vagy *le* cas régime-ben? esetleg inkább *les?*, ha már *s* van cas régimeben, tehát lehet többes szám?

99.o.: f. 86v : Διὰ ταῦτα γὰρ καὶ τοῖς περὶ πρώτην καὶ τρίτην, ἕκτην τε καὶ ἐννάτην καὶ ἑνδεκάτην ὥραν προελθοῦσι τῷ ἀμπελῶνι κατ' ἴσον ἀφορίζεται ὁ μισθός, ὡς τὸ ἅγιόν ἔφη εὐαγγέλιον· E]nsi que cil qui a [… a] tierce e a mi[…]e a l'unzime [vienn]ent en la vig[ne ne reçoiv]ent igel pae[ment s]elonc ce que [ra]cunte evangile.

A görög szöveg és Máté *Evangéliuma* szerint szerint azonos a szőlőmunkások bére, tehát valószínűbb a *reçoivent*, mint a *ne reçoivent*.

99.o.: μισθὸν λήψῃ τῆς ἐμῆς σωτηρίας καὶ πρὸς τὸν θεὸν ἐπιστροφῆς.

vos aurés l'aumone de ma sauveté e enver [Deu ma] repentance

Az ófrancia fordítás változtat a görög szövegen: ha az ἐπιστροφῆς genitivusban van, akkor *de ma repentance* az értelme.

99-100 o. Χαρὰ γάρ, φησὶν »γίνεται ἐν οὐρανῷ δι’ ἐπιστροφὴν ἁμαρτωλοῦ, τῷ προξένῳ τῆς ἐπιστροφῆς οὐ μέγας ἐποφείλεται μισθός

joie est en ciel [la con]versium des [peche]urs e cil qui a[…] quique soit as[…] il en a grant a[umo]ne.

Itt a fentiekkel ellentéteben úgy tűnik, hogy az ófrancia fordító éppenséggel kijavítja a görög szöveg következetlenségét. Nagy lesz a jutalma a megtérés kieszközlőjének, nem pedig kicsi.

101.O.: f. 70r : Οὐ παρεῖδεν οὖν αὐτὸν ὀδυρώμενον ὁ ἀγαθός· χρηστὸς γάρ ἐστι τοῖς ὑπομένουσιν αὐτὸν ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως καὶ γινώσκων τοὺς εὐλαβουμένους αὐτόν· [Mais le bon Dieu ne méprisa pas sa plainte, car il est bon envers ceux qui le soutiennent au jour de la détresse, et il connaît ceux qui le craignent.] Li dem[…] Deus ne l’aban[donoit] pas en cele tri[stece] Jesus est li confo[rteur] qui a lui s’atend[…] lor dolors e con[oit caus] qui unt les tri[ste]ces

Itt a modern francia fordításban az ὑπομένουσιν megfelelője talán inkább *l’attendent, ils restent fidèles à lui*.

105.o.: dignes à (*d’*) une basilissa

113.o. : on lit seulement qu’il **fut né** (*est né*) des parents riches

117.o., 118. o. *et passim* : « Je tiens à insister également » Ezt a fordulatot túl sokszor használja ebben a fejezetben.

126.o. : on lui change de vêtements. *On change ses vêtements*, esetleg *on la change de vêtements*.

126.. : malgré les grandes attentes qui l’**entourait**, *entouraient*

BEFEJEZÉS

A fenti kérdések és megjegyzések nem vonnak le a disszertáció alapvető érdemeiből: Egedi-Kovács Emesének sikerült egy különlegesen nehéz és interdiszciplináris témában alapos kutatást végeznie, meggyőző új tudományos eredményekre jutnia és munkáját nemzetközi szinten is releváns szövegkiadássá érlelnie.

A dolgozat téziseit tudományos eredményként elfogadom, azok vitára bocsátását javaslom.

Budapest, 2026. szeptember 19. Palágyi Tivadar